



Sosial eksklusjon og opphopning av levekårsproblemer: Nye eller tradisjonelle risikofaktorer?

En kvantitativ analyse basert på de norske levekårsundersøkelsene EU-SILC 2014, 2017 og 2020.

Social exclusion and the accumulation of problems with living conditions: New or traditional risk factors?

A quantitative analysis based on the Norwegian living conditions surveys EU-SILC 2014, 2017 and 2020.

Hans-Tore Hansen

Professor, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Hans-Tore.Hansen@uib.no

Mathilde Skeide Horvei

Master i sosiologi, Rådgiver i Kantar Public

mathilde.skeide.horvei@gmail.com

Sammendrag

I denne artikkelen blir det undersøkt i hvilken grad det er tendenser til at ulike levekårsproblemer hopper seg opp og rammer særskilte grupper i samfunnet i større grad enn andre. Det teoretiske utgangspunktet for artikkelen er litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper, som blir satt opp mot teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen. Det empiriske grunnlaget for studien er de norske levekårsundersøkelsene fra 2014, 2017 og 2020 som inngår i EU-SILC undersøkelsene. Analysene viser at flertallet i Norge ikke er utsatt for eksklusjon, og i den grad folk er ekskluderte, så er det vanligste å være ekskludert på ett område. Det er generelt ikke sterke tendenser til at problemer hopper seg opp, men det er samtidig en rimelig sterk tendens til at de som har problemer på ett område, også er mer utsatt for å ha problemer på andre områder. Det området hvor disse tendensene til gjør seg mest gjeldende er mellom lavinntekt og deprivasjon, og sammenhengen på dette området er sterk. Resultatene viser at både tradisjonelle risikofaktorer (arbeidsledighet, lav utdanning, helseproblemer) og nye risikofaktorer (å være enslig forsørger, innvandrere fra Asia, Afrika med flere) medfører økt risiko for å bli rammet, og spesielt gjelder dette for lav inntekt og materiell deprivasjon. Aldersforskjellene er ulike på ulike områder. Det blir i henhold til dette argumentert for at en konseptualisering av eksklusjon som at den enten handler om nye eller gamle risikofaktorer, bør utfylles av et livsløpsperspektiv hvor alder og andre aspekter som kohort og historiske forhold bør bringes inn i analysene.

Nøkkelord

Sosial eksklusjon, kumulative ulemper, levekårsundersøkelser

Abstract

This article examines whether there are tendencies for various living conditions problems to accumulate and affect specific groups in society more than others. The article takes the literature on social exclusion and the hypothesis of cumulative disadvantages as its basis, and discusses this against the theory of the risk society and the individualization hypothesis. The empirical basis for the study is the Norwegian living conditions surveys from 2014, 2017, and 2020 which are included in the EU-SILC surveys. The analyses show that the majority in Norway are not exposed to exclusion, and to the extent that people are excluded, it is most common to be excluded in one area. There is no strong tendency for problems to pile up, but there is a reasonably strong tendency for those who have difficulties in one area to be more prone to problems in others. The area where these tendencies are most evident is between low income and deprivation, and the connection in this area is strong. The results show that traditional risk factors (unemployment, low education, health problems) and new risk factors (being a single breadwinner, immigrants from Asia, Africa, and others) entail an increased risk of being affected, especially in this case to low income and material deprivation. The age variations differ. Accordingly, it is argued that a conceptualization of exclusion, such as whether it is about new or old risk factors, should be complemented by a lifecycle perspective which includes age and other aspects, such as cohort and historical conditions, in the analysis.

Keywords

Social exclusion, cumulative disadvantages, living conditions surveys

Innledning

I denne studien vil vi undersøke om det er noen tendenser til at levekårsproblemer hopper seg opp og rammer noen grupper i samfunnet i større grad enn andre, og om det er samme eller ulike faktorer som virker inn på risikoen for at en skal oppleve problemer på bestemte områder.¹ Det teoretiske utgangspunktet for studien er litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper, som vi setter opp mot Ulrich Becks teori om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen. Mens litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper tilsier at det vil være klare tendenser til at levekårsproblemer hopper seg opp, og at dette vil handle om «tradisjonelle» risikofaktorer som lav utdanning og svak tilknytning til arbeidsmarkedet, tilsier teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen at det vil være mindre tendenser til opphopninger, og at problemer vil handle om «nye risikofaktorer» knyttet til familieendringer og innvandring. Forskningen som tidligere har forsøkt å teste disse to teoriene, har blitt kritisert for i for stor grad å ha fokusert på inntektsfattigdom (Fuchs, 2017). Med utgangspunkt i litteraturen om sosial eksklusjon vil vi studere opphopning av levekårsproblemer og andre problemområder. Sosial eksklusjon er et tema som det har vært stor interesse for i senere års internasjonale diskusjoner og forskning om fattigdom og ulike former for utenforskap, og ikke minst har EU spilt en viktig rolle med sine ambisjoner om å bekjempe fattigdom og sosial eksklusjon (Atkinson & Da Voudi, 2000; Gordon, 2007; Room, 1995; Silver, 2019). Det har vært lite oppmerksomhet på dette temaet her til lands (jf. Halvorsen, 2017, kapittel 6), og den norske forskningen på dette området er også begrenset (Barstad, 2014; Dahl et al., 2008; Fløtten, 2006; se også Halleröd & Heikkilä, 1999). Det kan derfor være av interesse å få mer empirisk basert kunnskap om hvorvidt forskning og litteraturen om sosial eksklusjon kan gi innsikt i levekårsutfordringer i dagens norske samfunn.

Det empiriske grunnlaget for artikkelen er de norske levekårsundersøkelsene fra 2014, 2017 og 2020 som inngår i EU-SILC-undersøkelsene, og som blir regnet for å være særskilt velegnet for å studere sosial eksklusjon (Bak, 2018). På bakgrunn av aktuell teori, forskning og muligheter som datamaterialet gir, retter vi søkelyset mot seks levekårsområder: (1) lavinntekt (inntektsfattigdom), (2) materiell og sosial deprivasjon («deprivasjon»), (3) boligproblemer, (4) helseproblemer, (5) sosial marginalisering og (6) lav tillit til andre. Som

1. Artikkelen er en videreføring av masteroppgaven til Horvei (2021).

indikatorer på «tradisjonelle risikofaktorer» vil vi inkludere utdanning og tilknytning til arbeidsmarkedet, og som indikatorer på «nye risikofaktorer» vil vi inkludere husholdssituasjon og landbakgrunn. Analysene inneholder også kontroll for kjønn og alder.

Bakgrunn

Begrepsavklaring

Begrepet sosial eksklusjon har sin opprinnelse i Frankrike på 1970-tallet, hvor det var stor bekymring for hjemløse, personer med rusproblemer og andre som falt utenfor det sosiale sikkerhetssystemet, noe som av mange ble oppfattet å true samfunnets eksistens (Byrne, 2005; Halvorsen, 2017). Inspirert av Marshalls medborgerskapsteori (Marshall, 1950) og Townsends relative forståelse av fattigdom (Townsend, 1979), har oppmerksomheten de senere årene vært rettet mer generelt mot personer og grupper som mangler materielle goder, og ikke har mulighet til å delta på ulike arenaer i samfunnet på lik linje med andre. Sosial eksklusjon er innenfor både forskning og politikk et omstridt begrep (se Levitas, 1996, 2000, 2005; Silver, 2007), og det finnes ikke noen generell enighet om hvordan begrepet skal forstås og operasjonaliseres. I nyere samfunnsvitenskapelig forskning er det likevel en del trekk som går igjen i diskusjoner av begrepet (se Bak, 2018; Barstad, 2014; Byrne, 2005; Böhnke, 2004; Böhnke & Silver, 2014; Halvorsen, 2017; Hansen, 2023; Levitas et al., 2007; Lister, 2020; Saunders, 2008; Silver, 2019). Det første er at begrepet viser til et relasjonelt fenomen som handler om makt, uønskede og ufrivillige situasjoner eller tilstander. Sen viser til at sosial eksklusjon kan være et resultat av aktive handlinger som ulike former for diskriminering, men at det også kan skje mer indirekte ved at samfunn for eksempel ikke er godt nok tilrettelagt for personer som har bevegelses- eller språkhemninger (Sen, 2000, s. 14). Det andre er at begrepet er flerdimensjonalt. Det vil dermed ikke være tilstrekkelig å undersøke problemer enkeltvis; koblingene mellom ulike problemer må utforskes. Det tredje er at begrepet refererer til prosesser som utvikler seg over tid, og som vil kunne variere fra å være fullt ut integrert i samfunnet til å være ekskludert på mange områder. Det fjerde er at begrepet må forstås relativt og kontekstavhengig. Når NAV satser på at samhandlingen med brukerne i økende grad skal skje via nettet, vil det kunne bidra til at noen personer vil kunne få problemer med å få oppfylt sine rettigheter. For noen år siden var ikke dette en aktuell problemstilling.

Sosial eksklusjon er et begrep som lett kan lede til et kategorisk og todelt bilde av samfunnet hvor det finnes et stort flertall som er integrert i samfunnet, og et lite og marginalisert mindretall som er ekskludert. Med henvisning til Simmels studie av den fremmede argumenterer Silver (2007) for at i stedet for å oppfatte sosial ekskludering som å etterlate noen mennesker totalt utenfor samfunnet, noe hun oppfatter som logisk umulig, bør vi heller betrakte det som at det handler om komplekse og ambivalente situasjoner der personer kan være både innenfor og utenfor samfunnet på samme tid («negativ inkorporering», «differensiell inkludering»). Dette leder til en gradert forståelse, hvor begrepet vil være koblet til andre begreper som «marginalisering», «risiko», «eksponert» og «utsatthet». Denne forståelsen ligger til grunn for vår studie. Formålet med studien er ikke å undersøke spesifikke ekskluderingsprosesser eller å anslå det totale omfanget av ekskludering. Siktemålet er å undersøke hvordan ulike faktorer virker inn på risikoen for at en skal være eksponert for eksklusjon på ulike levekårsområder, hvor spørsmålet om at problemene tenderer mot å hope seg opp og ramme noen grupper i større grad enn andre, står sentralt.

Teori og tidligere forskning

Forskningen om sosial eksklusjon har vært empirisk orientert, og i den grad det finnes mer generelle diskusjoner, dreier det seg ofte om metodiske og begrepsmessige diskusjoner. I likhet med andre før oss (Andress & Schulte, 1998; Bak & Larsen 2015; Layte & Whelan, 2002; Vandecasteele, 2010) er vårt teoretiske utgangspunkt at vi setter litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper opp mot Ulrich Bechs teori om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen.² Som Andress og Schulte (1998) har påpekt, dreier dette seg om generelle perspektiver og hypoteser som er lite presise, og som det ikke er mulig å underlegge en streng statistisk test,³ men de kan likevel brukes som generelle orienteringer som tentativt kan etterprøves i empiriske analyser. Dette er utgangspunktet for våre analyser. En mer helhetlig etterprøving av de to perspektivene ville ellers krevd historiske og longitudinelle data.

Bak og Larsen (2015) viser til at begge disse perspektivene utfordrer tradisjonelle klassebaserte forståelser av fattigdom. Litteraturen om sosial eksklusjon gjør dette ved å vise til at sosial eksklusjon er et flerdimensjonalt og relasjonelt fenomen som handler om noe mer enn fordelinger langs en gitt skala: inntekt eller andre goder. Teorien om risikosamfunnet går et steg videre ved at det blir hevdet at betydningen av tradisjonelle fattigdomsrisikoer i det kapitalistiske samfunnet (arbeidsledighet, helseproblemer, aldring) i de seinmoderne samfunnene er blitt erstattet av nye sosiale risikoer knyttet til livsvalg og uventede livshendelser som sykdom, skilsmisse og innvandring (Beck, 1992; Beck & Beck-Gernsheim, 2002, se også Rasborg, 2020).

Litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper tilsier at det vil være tendenser til at ulike levekårsproblemer vil hope seg opp og føre til at de som blir rammet, kommer inn i negative spiraler som det over tid vil bli stadig vanskeligere å komme seg ut av, for eksempel ved at arbeidsledighet vil kunne føre til økonomiske problemer, som igjen kan skape helsemessige og sosiale problemer (Bask, 2011; Dannefer, 2003). Risikoen for å havne i slike situasjoner antas spesielt å være stor for ressursvake personer («Matteus-effekt»)⁴. Teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen tilsier at problemer vil være av midlertidige og forbigående karakter, og problemer vil ramme mer bredt i befolkningen og skyldes uforutsette livshendelser.

Forsøkene på å empirisk teste de to teoriene har spesielt satt søkelys på fattigdom. Ulrich Bechs teori om risikosamfunnet har vært sentral innenfor den dynamiske fattigdomsforskningen, og en sentral studie har her vært Leisering og Liebfrieds (1999) studie, hvor de undersøkte sosialhjelpsmottakere i Bremen. De fant at sosialhjelpsmottak ofte skyldes diskontinuitet i livsløp knyttet til barnefødsler, skilsmisse og innvandring, og at de fleste stønadperiodene var korte. Eldre arbeidsledige og arbeidsledige som hadde familieansvar, hadde lengre stønadperioder enn andre, men arbeidsledighetens betydning var ikke stor, siden det var få som opplevde langvarig fattigdom, og de arbeidsledige var dessuten en svært heterogen gruppe. I tråd med Beck konkluderer de med at (1) fattigdom ikke er en

2. I diskusjonene av disse to perspektivene inngår ofte henvisninger til amerikanske debatter om «velferdsmødre» og «underklasse» og diskusjoner om økonomiske omstruktureringer og familie- og sosialpolitiske endringer som har funnet sted i vestlige kapitalistiske samfunn siden 1980-tallet. Rammene for vår artikkel gir ikke rom for å gå nærmere inn på disse.
3. Litteraturen om sosial eksklusjon er heterogen og omfatter ulike diskurser (se Levitas, 2005), og det kan således reises spørsmål ved i hvilken grad sosial eksklusjon utgjør et eget teoretisk perspektiv. Vi baserer oss her på den samfunnsvitenskapelige forskningen som vi refererer til, hvor det særlig legges vekt på hypotesen om kumulative ulemper, og formulerer dette perspektivet som en kontrast til Beckers teori om risikosamfunnet. Teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen omfatter også andre teoretikere som Giddens, men Beck er den som oftest blir trukket fram i diskusjoner hvor disse to perspektivene blir satt opp mot hverandre.
4. Denne ideen kan tilbakeføres til Robert Mertons teori om Matteus-effekten og begrepet om kumulative fordeler, som han utviklet i studier av hvordan forskningssystemet gagnar de allerede kjente forskerne (Merton, 1968, s. 62).

permanent tilstand eller kjennetegn ved bestemte sosiale grupper («temporalisering»), (2) fattigdom er lokalisert i tid og individuelle biografier («biografisering»), og (3) fattigdom overskrider tradisjonelle klassegrenser («demokratisering»).

Leisering og Liebfrieds forskning har vært en viktig inspirasjonskilde for den etter hvert omfattende norske og internasjonale forskningen som har brukt dynamiske metoder til å studere fattigdommens (som oftest sosialhjelp) dynamikk. Lorentzen og Dahl (2020) har i en studie oppsummert denne forskningen, og de har i tillegg gjennomført nye undersøkelser hvor de har brukt sekvensanalyser til å studere livsløpet over 20 år for unge mottakere av sosialhjelp i Norge. De finner at for det store flertallet er mottak av sosialhjelp en enkeltstående episode som ikke er starten på en lengre periode med mottak av velferdsytelser. Om lag halvparten av de som mottar sosialhjelp, er senere under utdanning eller kommet i jobb, og en fjerdedel kommer inn i godt betalte jobber. Lange stønadperioder handler ellers i større grad om mottak av andre ytelser enn sosialhjelp, spesielt helserelaterte ytelser. Oppnåelse av videregående utdanning betyr mest for utfallet, og kvinner kommer noe dårligere ut enn menn. Noe som er overraskende i forhold til tidligere forskning, er ifølge Lorentzen og Dahl (2020) at alder, å være aleneforsørger eller innvandrere fra lavinntektsland ikke spiller noen stor rolle. De viser til at disse funnene må sees i lys av at deres studie omfatter unge sosialhjelpsmottakere, og at de ikke bare ser på sosialhjelp, men studerer ulike dimensjoner knyttet til utdanning, arbeid og velferd.

I sitt forsøk på å teste disse to teoriene bruker Layte og Whelan (2002) surveydata fra Storbritannia, Tyskland, Italia og Irland til å undersøke hvorvidt klassebakgrunn, utdanning, egen klasseposisjon og yrkesstatus medfører økt risiko for inntektsfattigdom (OECD-skalaen) og lengre fattigdomsperioder. De konkluderer med at siden det generelt ikke er tendenser til at en vanskelig bakgrunn (oppnopning av problemer) medfører økt fattigdomsrisiko, og fattigdom rammer bredt i befolkningen, er det ikke støtte for perspektivet om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper. Men siden de også finner at sosial klasse, utdanning og sysselsettingsstatus har stor betydning, også når de har kontrollert for familie og husholdsammensetning, er det også begrenset støtte til Becks teori og individualiseringshypotesen.

Bak og Larsen (2015) bruker danske levekårsdata til å teste de to teoriene og setter søkelys på langtidsfattigdom (mål basert på inntekt og finansiell situasjon) og sosial eksklusjon (målt med ulike indekser for ikke-deltakelse på ulike arenaer i samfunnet). De finner at det er relativt få personer som opplever langvarig fattigdom, og videre finner de at sosial eksklusjon handler om en kombinasjon av sosial klasse og biografiske hendelser. Begge teoriene blir dermed sett på som begrenset, samtidig som de også får en viss støtte.

Spørsmålet om det er tendenser til opphopninger av levekårsproblemer, har vært sentralt i den nordiske levekårsforskningen. Levekårsforskningen er omfattende (for en oversikt se Barstad, 2014; Halvorsen, 2017), og gitt rammene for vår studie og at mye av denne forskningen ikke har vært rettet inn mot de to perspektivene vi tar opp, vil vi avgrense oss til å ta opp to aktuelle norske studier.⁵ Den første er studien til Iversen et al. (1987), som er inspirert av Erik Allardts kjente teori om velferdens tre dimensjoner.⁶ Basert på analyser av levekårsundersøkelser i 1973–1983 kom de fram til at det ikke var noen klare tendenser til at levekårsproblemer hopper seg opp. Lav inntekt var det problemet som oftest opptrådte sammen med andre problemer. En regresjonsanalyse som de gjennomfører, viser at det

5. I metoddelen hvor vi gjør rede for variablene som inngår i våre analyser referer vi til relevant levekårsforskning, inklusiv Tronstad et al. (2018), som studerer opphopning av levekårsproblemer blant innvandrere.

6. Behovet for materielle goder («å ha»), behovet for sosial tilhørighet og integrasjon («å elske») og behovet for selvrealisering («å være»).

store skillet går mellom de som er og de som ikke er sysselsatte (opplever mer opphopning), men det er også forskjeller blant de yrkesaktive (funksjonærer kommer bl.a. bedre ut enn ufaglærte). Forsørgerbyrder øker byrdene, og byrdene øker med økende alder. Kvinner opplever flere problemer enn menn.

Anders Barstad har levert flere viktige bidrag til den norske levekårsforskningen, og basert på Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2013 har han undersøkt om det er noen tendenser til at problemer hopper seg opp med tanke på lav tilknytning til arbeidsmarkedet, dårlig helse, dårlig økonomi, sosial marginalisering, psykiske vansker, dårlig nærmiljø og boligproblemer (Barstad, 2016). Han finner at korrelasjonen mellom disse problemområdene ikke er sterke, men det er likevel tendenser til opphopninger. Nesten en fjerdedel av den norske befolkningen hadde minst to levekårsproblemer, mens ti prosent hadde problemer på tre eller flere områder. Økonomiske problemer er den levekårskomponenten som gjør en mest sårbar for å ha andre problemer, mens sosial marginalisering og boligproblemer gir lavest sannsynlighet for å ha andre problemer. Personer med grunnskoleutdanning, uføre og arbeidsledige, enslige forsørgere og personer som bor alene, og personer som er født i Asia, Afrika og Latin-Amerika, er grupper som spesielt er utsatt for å oppleve problemer. Antall problemer avtar med alderen. Det er ikke noen generelle kjønnsforskjeller, men kvinner har noe dårligere helse og flere økonomiske problemer enn menn.

Kort oppsummert: Mens teorien om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper tilsier at levekårsproblemer vil tendere til å hope seg opp og dreie seg om tradisjonelle («strukturelle») risikofaktorer som utdanning og arbeidsledighet, tilsier teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen at det vil være mindre tendenser til opphopning, og at problemene vil handle om nye risikofaktorer (familie og husholdssituasjon, innvandring). Ut fra tidligere forskning på feltet er det mye som tilsier at det ikke er noen grunn til å forvente at opphopning av levekårsproblemer vil være utbredt i det norske samfunnet. Det vil likevel kunne være visse tendenser til opphopninger. Det er ellers rimelig å anta at både tradisjonelle og nye risikofaktorer vil ha betydning. Ut fra at forskningen som har forsøkt å teste de to perspektivene, har fokusert på inntektsfattigdom og sosialhjelpsmottak, er det et mer åpent spørsmål hvilken betydning tradisjonelle og nye risikofaktorer spiller på andre områder enn tradisjonelle fattigdomsindikatorer.

Data og metode

Det empiriske grunnlaget for vår studie er Levekårsundersøkelsene EU-SILC fra 2014, 2017 og 2020.⁷ Vi tar utgangspunkt i disse undersøkelsene siden de i størst grad inneholder variabler som er relevante for vårt formål. Undersøkelsene omfattet et tilfeldig utvalg personer som er eldre enn 16 år, og som var bosatt i Norge utenfor institusjon (for dokumentasjon, se Dalen & Pettersen, 2021; Sandvik & Holseter, 2018; Sandvik & Revold, 2015). Vi har avgrenset utvalget til å omfatte personer mellom 20 og 70 år, siden estimatene for de andre gruppene var upresise. SSB har konstruert vektorer som blir anbefalt brukt for å veie opp utvalgsskjevheter knyttet til kjønn, alder, utdanning og familiestørrelse. Dette rådet har vi fulgt. Gitt at temaet vårt handler om sosial eksklusjon og opphopning av levekårsproblemer, kan det være viktig å påpeke at foruten at EU-SILC-undersøkelsene ikke inkluderer personer som er bosatt i institusjoner eller som mangler fast bosted, er det også kjent at de som befinner seg i utsatte situasjoner eller som har språkproblemer, er underrepresentert i

7. Data er tilrettelagt og stilt til disposisjon i anonymisert form av NSD – Norsk senter for forskningsdata AS. Verken Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlig for analysen av dataene eller de tolkningene som er gjort her.

undersøkelsene (Bak, 2018; Barstad 2016). Foruten at dette innebærer at problemenes omfang vil være undervurdert i våre analyser, er det også fare for at modellene våre kan være feilspesifiserte. Vi har utelukket de som har missing på en eller flere av variablene som inngår i den fulle modellen i de multivariate analysene. Tabell 1 gir en oversikt over vårt sammenkoblede utvalg, våre uavhengige variabler og hvordan disse er operasjonalisert. For mer utfyllende informasjon viser vi til dokumentasjonsrapportene (Dalen & Pettersen, 2021; Sandvik & Holseter, 2018; Sandvik & Revold, 2015).

Tabell 1. Deskriptiv statistikk (N = 15703).

	Gj.snitt/Andel	SD
Alder (år)	45,99	14,34
Kvinner	.48	
<i>Hushold</i>		
Par u/barn	.37	
Par m/barn	.31	
Enslig	.28	
Enslig m/barn	.04	
<i>Landbakgrunn</i>		
Norge	.83	
EU/EØS mfl.. (USA, Canada, Australia og New Zealand)	.11	
Asia, Afrika, mfl. (Latin-Amerika, Oseania utenom AU, NZ, Europa ellers)	.07	
<i>Utdanning</i>		
Grunnskole	.15	
Videregående	.41	
Universitet/høyskole	.44	
<i>Aktiv</i>		
Heltid	.61	
Deltid	.10	
Selvstendig	.03	
Arbeidsledig	.02	
Pensjonist	.09	
Uførepensjonist	.07	
Student	.07	
Annet	.02	
<i>Ar</i>		
2014	.38	
2017	.32	
2020	.30	

Mål på sosial eksklusjon

Det er en sentral antakelse i litteraturen at sosial eksklusjon dreier seg om et flerdimensjonalt fenomen, men det er store variasjoner i hvordan undersøkelser blir lagt opp, hvilke dimensjoner som blir studert, hvordan begreper blir operasjonalisert, og hvor terskelverdier for å bli regnet for å være ekskludert blir satt (for mer utfyllende diskusjoner se Bak, 2018; Böhnke & Kohler, 2010; Levitas et al., 2007; Saunders, 2007). I denne studien har vi tatt utgangspunkt i studier på feltet og utformet analysene ut fra de mulighetene som dataene gir.

Det første målet er lavinntekt, som blir regnet som å være et indirekte mål på fattigdom (se Hansen, 2021). Vi har basert oss på EUs mål «på risiko for fattigdom» og regner hushold som har en samlet inntekt etter skatt som er lavere enn 60 prosent av medianinntekten i befolkningen, som å ha lavinntekt, justert for husholdenes størrelse og sammensetning (første voksne blir vektet til 1, alle andre voksne blir vektet til 0,5, og hvert barn blir vektet til 0,3). Mens SSB i sine analyser som oftest studerer vedvarende lavinntekt (lavinntekt i minst tre påfølgende år), har vi kun informasjon om situasjonen på de gitte årene. Vårt anslag vil dermed være høyere enn det som vi ville ha fått om vi kunne studert vedvarende lavinntekt. Vårt anslag, spesielt for 2014, er ellers noe høyere enn årstallene som finnes i SSBs studier (Omholt, 2019). Siden våre tall også kommer fra registerdata, kan en forklaring på dette være at det skyldes utvalgsskjevheter.

Det andre målet baserer seg på EUs mål på alvorlig materiell og sosial deprivasjon (SMSD), som viser en påtvunget mangel på nødvendige og ønskelige ting for å leve et adekvat liv. Målet omfatter i alt 13 deprivasjonselementer,⁸ hvor de som av økonomiske grunner mangler minst syv goder, blir regnet som å lide under alvorlig materiell og sosial deprivasjon. Kun 1,4 prosent i vårt utvalg lider av alvorlig materiell og sosial deprivasjon slik EU måler dette. At denne andelen er lav, er velkjent. Utfordringen vår er at modellene ikke lot seg estimere dersom vi bruker denne grensen. Vi har derfor, etter eksplorative analyser, valgt å regne de som har to eller flere mangler, som depriverte.

Bolig og bomiljø er tett koblet til materielle levekår, men boligsituasjon blir vanligvis ikke brukt som en indikator på fattigdom. Etter en rekke forsøk på å konstruere mål på boligens og nærmiljøets kvalitet, samlet og enkeltvis, endte vi opp med en pragmatisk løsning hvor vi regner de som har minst ett av fire problemer med selve boligen – færre rom enn antall personer i husstanden eller problemer med råte, fukt eller støy – samt også problemer med enten forurensning, kriminalitet eller vold og hærverk i boområdet, som å ha redusert bokvalitet.

Helse inngår ofte i analyser av sosial eksklusjon, noen gang som en risikofaktor, men som oftest som en egen dimensjon. Vi besluttet å ikke ta med helse som en forklaringsvariabel og heller ta med helse som en egen dimensjon i analysene. En ulempe med å ikke inkludere helse som en forklaringsvariabel er at modellene våre kan bli feilspesifiserte. Vi har sjekket, og selv om helse har betydning for andre utfall vi studerer, står de substansielle resultatene seg, selv om helse ikke er tatt med. Å ta med helse som en forklaringsvariabel ville for øvrig gjort det vanskeligere å sammenligne modellene, og siden helse inngår i begge perspektivene, kan variabelen heller ikke brukes til å skille mellom dem. I tråd med Barstad (2020) er vårt helsemål basert på spørsmål om deltakerne har en langvarig sykdom, helseproblemer eller funksjonshemninger som fører til begrensede muligheter til å utføre dagligdagse aktiviteter. De som svarer at de har store begrensninger, er kodet 1, mens resten er kodet 0. Målet inkluderer mest av alt selvrappportert sykdom og ignorerer de mest ubety-

8. For detaljer, se: Glossary: Severe material and social deprivation rate (SMSD) – Statistics Explained (europa.eu)

delige tilstandene. Siden målet handler om kapasiteten til å utføre daglige sosiale roller slik dette blir oppfattet av folk selv, vil det være mer relevant for vårt tema enn mer objektive helsemål.

To av våre indikatorer på sosial eksklusjon baserer seg på variabler som inngår i EU-SILCs indikatorer på sosial kapital. Den første er sosial marginalisering, som er et mål som vi har konstruert på bakgrunn av Barstad (2016) og våre egne eksplorative analyser. Vi regner de som ikke har noen å spørre om råd eller hjelp i minst tre av følgende fire situasjoner, som å være utsatt for sosial marginalisering: ved helse/sykdom, vedlikehold eller reparasjon av boligen, hjelp til å finne fram i offentlig byråkrati eller ved alvorlig konflikt.

Det er flere som har argumentert for at det er behov for å bringe inn mer subjektive aspekter i analyser av levekår og sosial eksklusjon (Böhnke, 2004; Böhnke & Kohler, 2010). I samsvar med dette inkluderer vi generell tillit som en egen dimensjon i analysene. I tråd med Benedict Andersons (2006) idé om det forestilte fellesskapet bruker vi dette som en indikator på opplevelse av samfunnstilhørighet.

Uavhengige variabler

I analysene vil vi studere betydningen av utdanning, hovedaktivitet, husholdssituasjon, landbakgrunn, kjønn og alder. Hovedaktivitet baserer seg på informasjon fra intervjudeltakerne. De andre variablene kommer fra registerdataene.

Arbeid og utdanning kan i lys av vårt teoretiske rammeverk regnes som tradisjonelle risikofaktorer. Det er mange studier som viser at lav utdanning og manglende eller svak tilknytning til arbeidsmarkedet øker risikoen for at en skal oppleve ulike levekårsproblemer (Barstad, 2016; Burchardt et al., 1999; Bask, 2011; Dahl et al., 2008; Iversen et al., 1987; Levittas et al., 2007). Vi har valgt å inkludere hovedaktivitet framfor andre mål som klasse, siden vi er interessert i å se på situasjonen for hele befolkningen og ikke bare yrkesaktive.

Husholdssituasjon inngår blant de nye risikofaktorene i Becks rammeverk. Det er et gjennomgående funn i forskningen at enslige forsørgere og personer som bor alene, er spesielt utsatt for å oppleve levekårsproblemer og opphopning av problemer (Bak & Larsen; 2015; Bask, 2011; Barstad, 2016; Bask & Halleröd, 2008; Halleröd & Bask, 2008; Iversen et al., 1987).

Migrasjon er en annen ny risikofaktor i Becks rammeverk, og forskningen viser at særlig de som er født i Asia, Afrika og Latin-Amerika, har økt risiko for å oppleve fattigdom og ulike sosiale problemer (Bask, 2011, 2016; Barstad, 2016; Tronstad et al., 2018). Våre analyser på dette området er begrenset av at SSB kun gir ut en nokså grov landinndeling.⁹

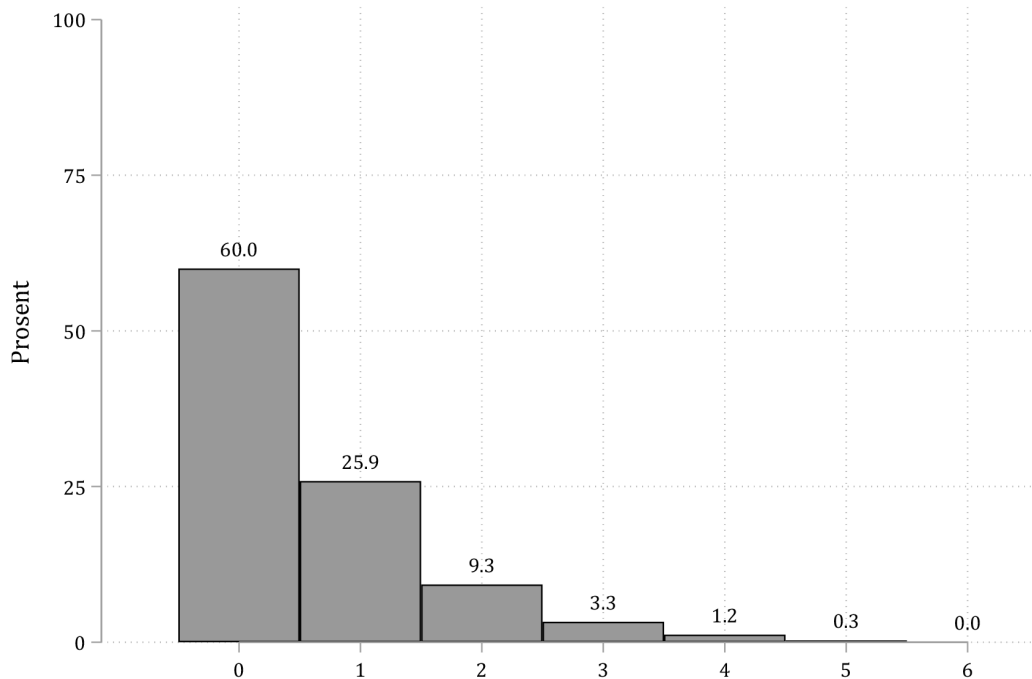
Analysene inneholder også alder og kjønn. Disse variablene knyttes an til biografiske hendelser relatert til både familie- og yrkessituasjon, helse og muligheten til å være aktiv og delta i samfunnet. De to variablene inngår i de fleste empiriske analyser av sosial eksklusjon og opphopning av levekårsproblemer. Som tidligere nevnt fant for eksempel Barstad i sin studie at materielle levekår, økonomi og boligforhold gjennomgående blir bedre med økende alder (Barstad, 2016). Parodi og Sciulli (2012) viser til at kjønnsforskjeller er blitt mye studert i litteraturen om sosial eksklusjon, men forskningen tyder ikke på at kjønnsforskjellene er store.

9. Dataene som SSB tidligere leverte ut, hadde en finere inndeling. Analyser vi har gjort på de tidligere årene, viser at de som kommer fra andre nordiske landene, i liten grad skiller seg fra de som er født i Norge. Det er således grunn til å anta at dataene som SSB nå leverer ut til forskere (visstnok av anonymitetshensyn), bidrar til å maske viktige forskjeller mellom grupper.

Empiriske analyser

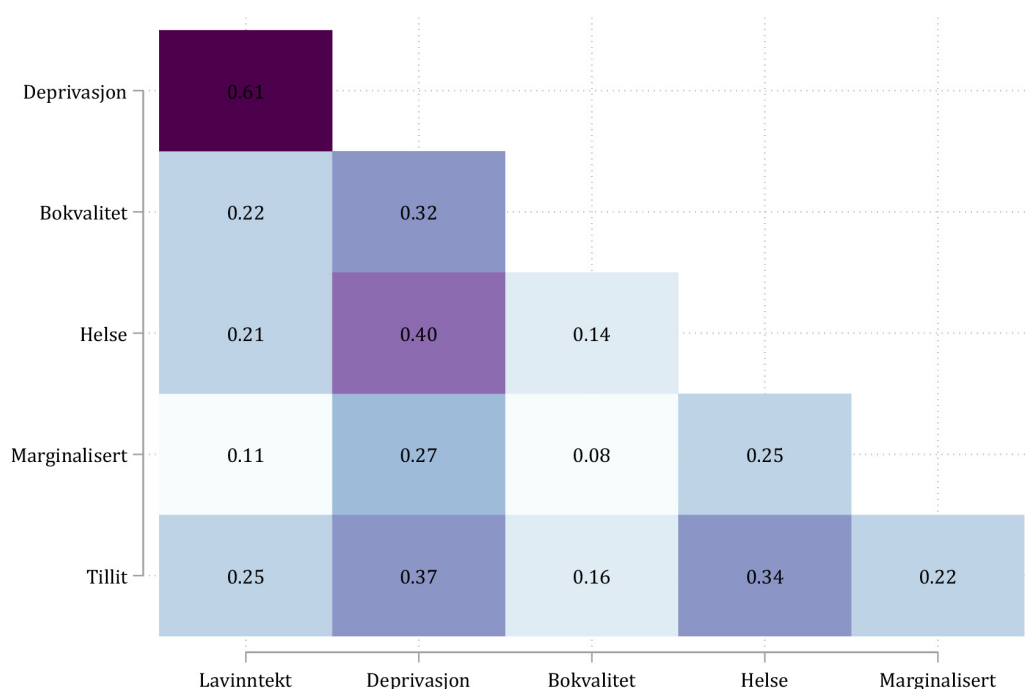
Deskriptive analyser

Figur 1 viser den prosentvise fordelingen for antall områder folk er utsatt for å være ekskludert på. Totalt 60 prosent er ikke ekskludert på noen områder, og dette er den hyppigst forekommende verdien (modus). Det er ikke uvanlig å ha ett eller flere levekårsproblemer: 40 prosent er eksponert for å være ekskludert på minst ett område, og 14,2 prosent har problemer på to eller flere områder. Selv om andelen som er utsatt på fem–seks områder, er liten (0,3 prosent), så dreier det seg om oppimot 16.000 personer.



Figur 1. Histogram av antall ulemper. Prosent.

Figur 2 viser korrelasjonen mellom områdene vi studerer. Siden alle variablene som inngår i analysene, er dikotome, har vi brukt tetraktorisk regresjon. På tilsvarende vis som Pearsons korrelasjon varierer koeffisientene mellom -1 og 1 . For å synliggjøre styrken på sammenhengene har vi brukt et såkalt «varmeplot». Jo mørkere fargene i figurene er, desto sterkere vil sammenhengene være. Alle sammenhengene er positive og klart statistisk signifikante ($p < 0,000$), og sammenhengene kan således ikke tilskrives statistiske tilfeldigheter. Følger en Mehmet og Jakobsen (2017, s. 39) og bruker 0,1, 0,3 og 0,5 som grenser for å skille mellom svake, moderate og sterke korrelasjoner, er sammenhengen mellom lavinntekt og deprivasjon sterk. Sammenhengen mellom marginalisering på den ene siden og lavinntekt og redusert bokvalitet på den andre siden er svak. De andre sammenhengene er moderate i styrke.



Figur 2. Korrelasjon (tetrakorisk) mellom ulike eksklusjonsområder. («Heat plot»)*.

*Alle sammenhenger er statistisk signifikant på 1% nivå

Tabell 2 er inspirert av analyser som Burchardt et al. (1999) har gjennomført. Den nederste raden i tabellen viser andelen som er eksponert for å være ekskludert på de aktuelle områdene. Lavinntekt og sosial marginalisering er de områdene som omfatter flest (omlag 13 prosent), og helseproblemer og liten tillit omfatter færrest (henholdsvis 5 prosent og 6 prosent). Det kan være viktig å påpeke at disse tallene må sees i lys av måten vi har operasjonalisert målene på. Som vi tidligere har påpekt, ville andelen som er deprivert, blitt betraktelig lavere om vi hadde brukt EUs mål på alvorlig materiell og sosial deprivasjon. Det samme er tilfellet om vi hadde brukt OECDs fattigdomsmål istedenfor EUs mål. Hadde vi målt redusert bokvalitet med at en enten skal ha et problem med boligen eller med bomiljøet, og ikke at en skal ha begge problemene, slik som vi har gjort, ville andelen som har problemer på dette området, vært større. Som Iversen et al. (1987) drøfter, er det vanskelig å si at et problem på et gitt område er mer utfordrende og utgjør et større samfunnsproblem enn problemer på andre områder, men det vil likevel være rimelig å anta at jo flere områder folk opplever problemer med, desto vanskeligere vil deres situasjon være.

Ser vi på andelen som er eksponert for å være ekskludert på de ulike områdene, betinget av at en er ekskludert på ett gitt område, viser tallene at det på ingen av områdene er et flertall som også har problemer på andre områder. For eksempel ser vi at 38 prosent av de som har lavinntekt, er depriverte. Med andre ord er 62 prosent av de som har lavinntekt, ikke depriverte. Det er likevel klare tendenser til opphopninger. I hele befolkningen har 13 prosent lavinntekt. Blant de som er depriverte, har 48 prosent lavinntekt, og blant de som har liten tillit til andre, er andelen 27 prosent.

Tabell 2. Eksponering betinget av at en er eksponert på et gitt område. Prosentandel.

Andelen som også er eksponert på:	Andel som er eksponert					
	1	2	3	4	5	6
1 Lav husholdsinntekt	x	47.5	22.0	25.1	17.9	26.7
2 Sosial/materiell deprivert	37.9	x	22.2	33.5	20.8	29.1
3 Redusert bokvalitet	21.9	27.6	x	20.7	16.4	21.5
4 Helseproblemer	8,5	14.4	7.0	x	9.4	14.3
5 Sosial marginalisering	16.8	25.5	15.5	26.3	x	23.6
6 Liten tillit til andre	12.4	17.0	9.8	19.6	11.6	x
Eksponert	13,2	10,6	13,4	4,5	12,7	6,2

Multivariate analyser

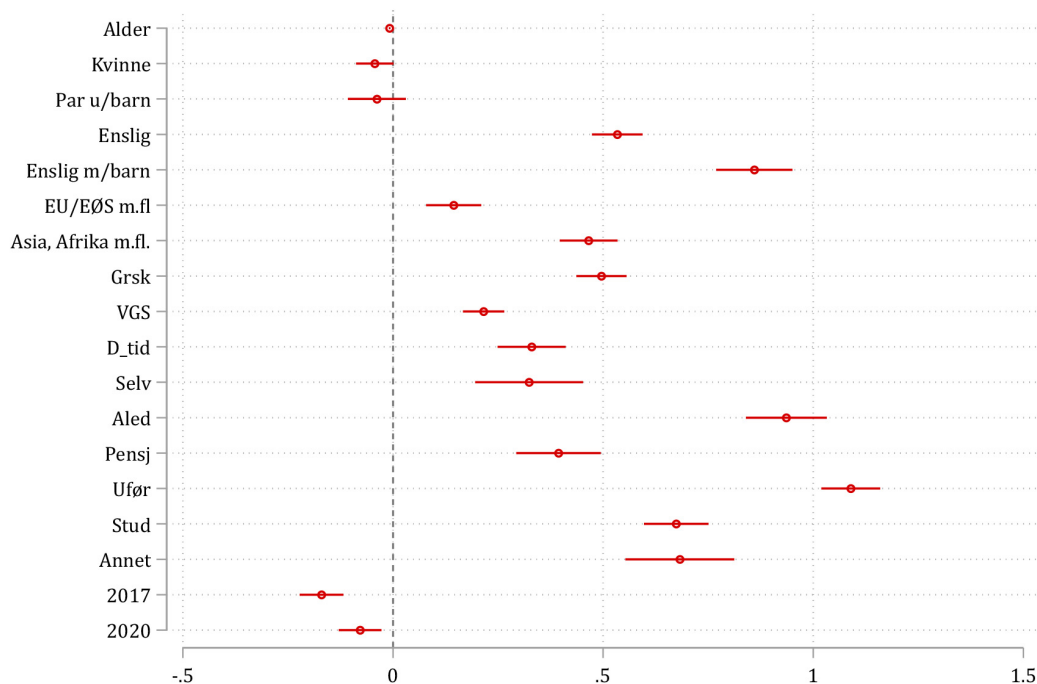
Hva forklarer antall dimensjoner folk er ekskludert fra?

I lys av vårt teoretiske rammeverk skal vi begynne med å se på hvorvidt det forventede antallet problemer som personer opplever å være ekskludert på, henger sammen med tradisjonelle eller nye risikofaktorer. For å belyse dette spørsmålet bruker vi poisson-regresjon, som er en form for regresjonsanalyse som kan brukes når den avhengige variabelen er en tellevariabel som er skjevfordelt, og hvor utfallet er konsentrert på noen få verdier, og sannsynligheten er størst for at utfallet ikke vil inntreffe (Katz, 2011, s. 61; se også Gardner et al., 1995, s. 393).¹⁰ Resultatene fra en poisson-regresjon der den avhengige variabelen er en tellevariabel som måler antall dimensjoner (skala fra 0 til 6) folk er ekskludert på, finnes i vedlegg 1. Verdiene til koeffisientene kan tolkes som gjennomsnittlig endring i den avhengige variabelen når den uavhengige variabelen øker med én enhet, mens alle andre variabler holdes konstant. For eksempel ser vi av vedlegg 1 at koeffisienten for enslige er 0,5. Det betyr at det forventede antallet områder personer er ekskludert på, i snitt er forventet å være 0,5 større for enslige enn for gifte. Siden koeffisientene i en poisson-regresjonsmodell er på log-skalaen, kan de ikke tolkes på samme måte som koeffisienter i en lineær regresjonsmodell. Koeffisientene viser den predikerte endringen i log-antall for hver enhets økning på en gitt forklaringsvariabel, kontrollert for de andre forklaringsvariablene.¹¹ Koeffisientene fra vedleggstabell 1 er vist i figur 3 med 95 prosent konfidensintervaller. Hvis linjen som representerer konfidensintervallet, ikke krysser linjen i midten av x-aksen, er den aktuelle koeffisienten statistisk signifikant på 5 prosent-nivå. Alderskoeffisientene viser at antall problemer avtar med økende alder. De som bor alene, og de som er eneforsørgere, opplever flere problemer enn par med barn. Antall problemer øker jo lavere utdanning en har. Innvandrere, spesielt de som kommer fra Asia, Afrika og Latin-Amerika, er mer utsatt enn de som er født

10. Poisson-fordelingen har tre forutsetninger: (1) Gjennomsnittet er tilnærmet lik variansen, (2) verdiene har ingen negative tall, og (3) fordelingen er skjevt til høyre (Katz, 2011). Den første forutsetningen er oppfylt fordi gjennomsnittet på den avhengige variabelen viser seg å være tilnærmet lik variansen. Gjennomsnittlig antall problemer er 0,56 på en skala fra 0 til 5, og variansen er 0,60. Forutsetningen om at ingen verdier er negative, oppfylles fordi det ikke går an å ha et negativt antall problemer. Den siste forutsetningen om høyreskjev fordeling er også innfridd fordi de fleste verdiene er på, eller til høyre for, medianen, som i disse dataene er null (jfr. figur 1). En kjikvadrattest som vi har gjennomført, viser at dataene passer i en poissonregresjon. Vi har også gjennomført negativ binomiske analyser, som ga de samme resultatene som disse analysene (se vedlegg 1).

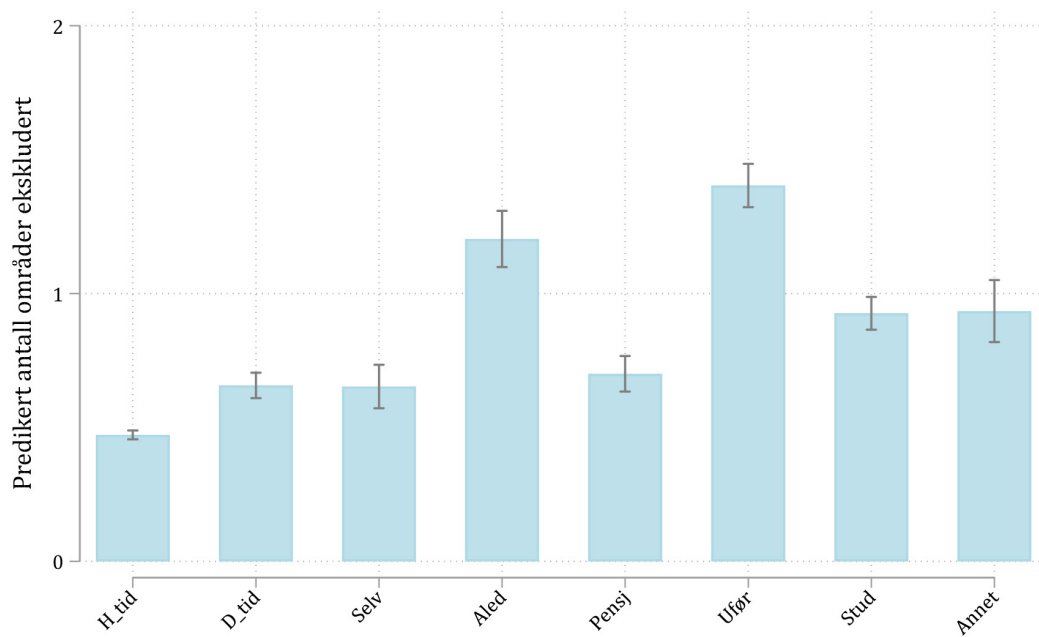
11. Antilogaritmen av koeffisientene refereres til som «insidensrater», og de kan tolkes i termer av faktorendringer. For en enhets endring på en gitt variabel forventes antall (rate)endringer å øke med en faktor $\exp(\beta_k)$ når andre variabler er holdt konstant.

i Norge. Det er ingen kjønnsforskjeller. Sammenlignet med de som jobber heltid, opplever andre grupper flere problemer, og avstanden er spesielt stor for uføre, arbeidsledige og gruppen «annet», som blant annet omfatter hjemmearbeidende.



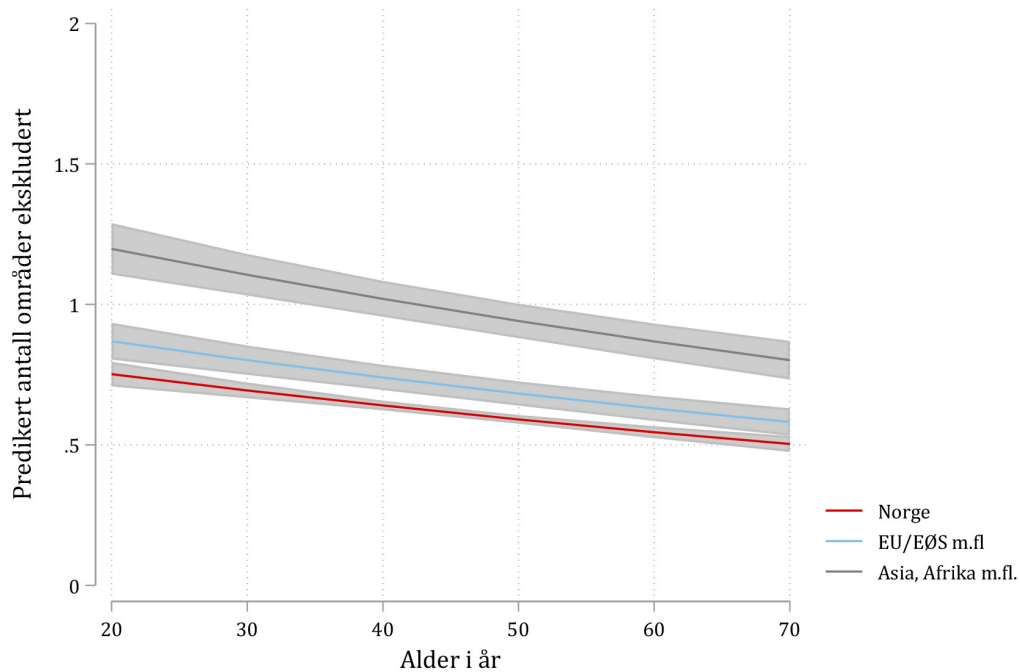
Figur 3. Koeffisientplot. Poisson regresjon.

For å gi et litt mer substansielt inntrykk av disse resultatene viser figur 4 det predikerte antallet problemer (marginaleffekter) etter hovedaktivitet. Figuren viser at arbeidsmarkedsposisjon har betydning for opphopning av problemer. Den gruppen som opplever flest problemer, er uføre og deretter arbeidsledige, og den gruppen som opplever færrest problemer, er de som jobber heltid. Studenter og gruppen «annet» opplever flere problemer enn selvstendige og de som jobber deltid. I tolkningen av figuren kan det være viktig å være oppmerksom på at for å få frem forskjellene mellom gruppene, viser vi bare deler av skalaen, som går fra 0 til 6. Det generelle bildet er således at det er statistisk signifikante forskjeller mellom ulike grupper når det gjelder i hvilken grad de opplever at problemer hopper seg opp, men spredningen er likevel ikke stor.



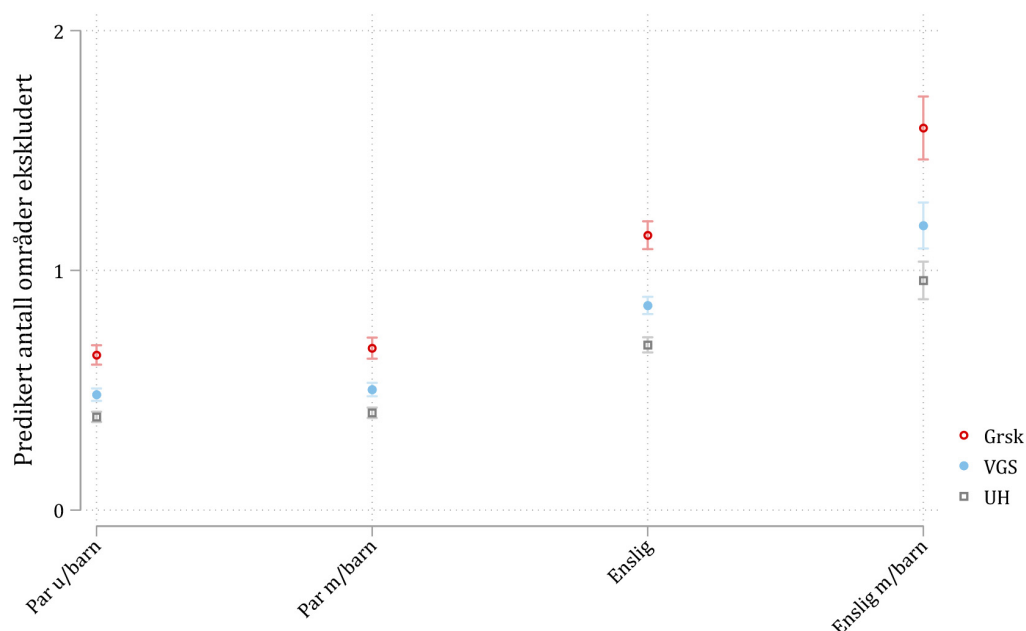
Figur 4. Predikerte marginale verdier for antall dimensjoner ekskludert etter hovedaktivitet med 95% konfidensintervall.

Figur 5 viser det predikerte antallet problemer etter alder og landbakgrunn. Figuren viser at særlig innvandrere fra Asia, Afrika og Latin-Amerika opplever flere problemer enn de to andre landgruppene. For alle gruppene avtar antall problemer en opplever, svakt med økende alder.



Figur 5. Predikerte marginale verdier for antall dimensjoner ekskludert ut fra alder og fødeland med 95% konfidensintervall.

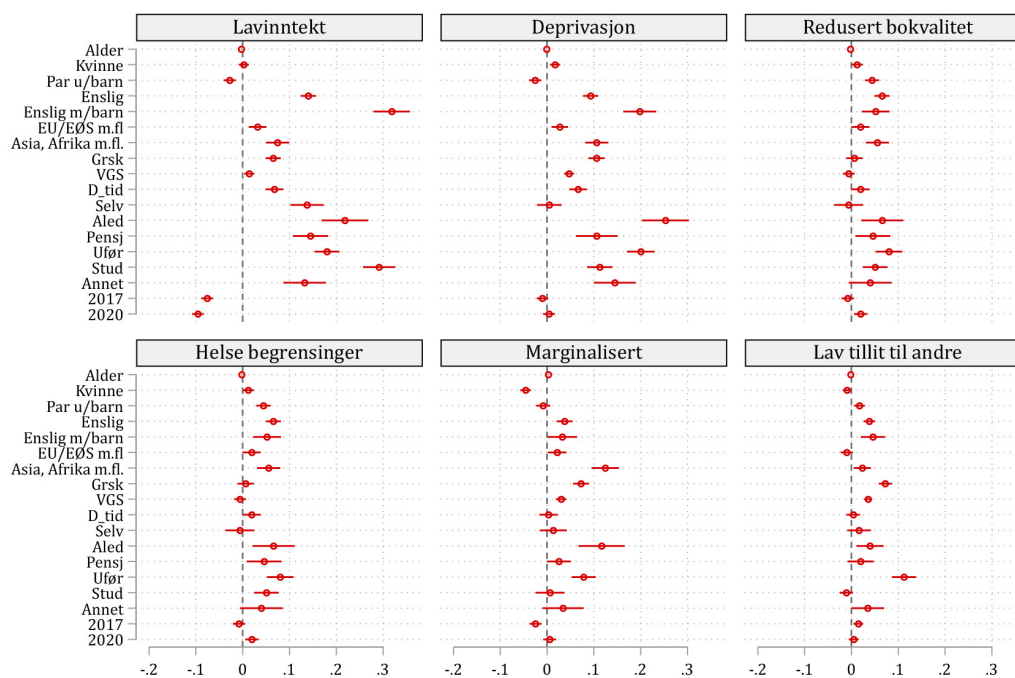
Mange av diskusjonene legger opp til en enten-eller-forståelse av hva som virker inn på fattigdom og sosial eksklusjon. Figur 6 viser at for å forstå sosial eksklusjon bør en ta med variabler fra begge perspektivene. Det predikerte antallet dimensjoner en er ekskludert på, er for eneforsørgere med grunnskoleutdanning litt over 1,5, mens den for eneforsørgere med høyere utdanning er om lag 1. Til sammenligning er det predikerte antallet dimensjoner en er ekskludert på for par med grunnskole under 0,5.



Figur 6. Predikerte marginale verdier for antall dimensjoner ekskludert ut fra utdanning og husholdssituasjon med 95% konfidensintervall.

Hva forklarer ulike former for sosial eksklusjon?

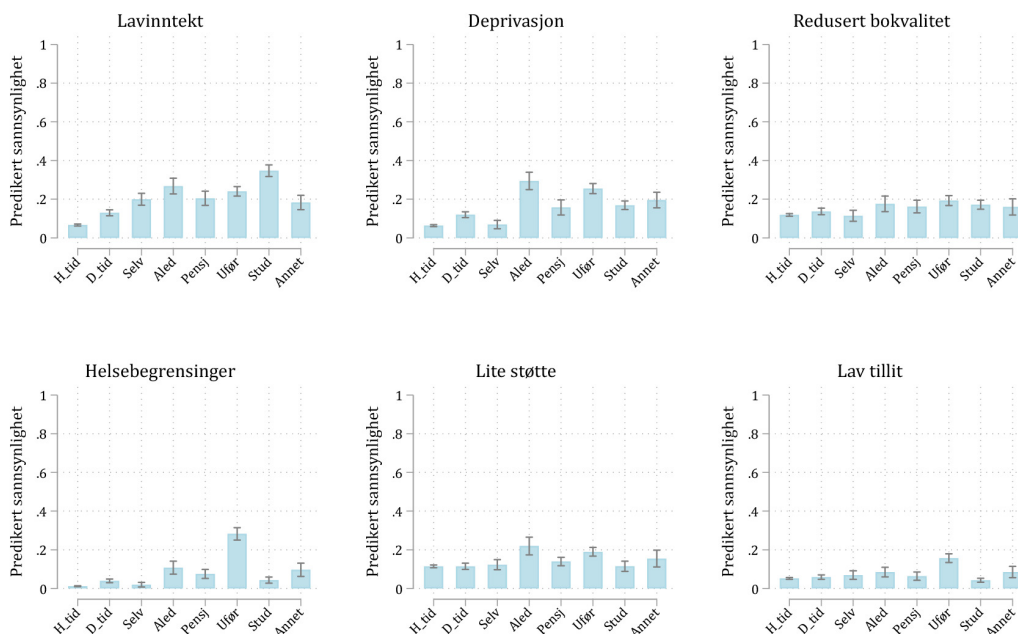
I de foregående analysene har vi undersøkt variasjoner i antall problemer. I dette avsnittet skal vi undersøke hvilken betydning de ulike risikofaktorene har på de ulike områdene separat. For å gjøre dette bruker vi binær logisk regresjon, hvor vi presenterer gjennomsnittlige marginale effekter som predikerer sannsynligheten for at en skal være ekskludert på de aktuelle områdene. Metoden unngår velkjente problemer med lineære sannsynlighetsmodeller og logistisk regresjon hvor en presenterer koeffisienter eller oddsratioer (jfr. Mize, 2019). Vi har tatt med et andregradsledd for alder, siden tester viste at det var grunnlag for å gjøre dette. Resultatene fra analysene finnes i vedlegg 2. Figur 7 gir en grafisk presentasjon av de estimerte koeffisientene med 95 prosent konfidensintervaller. Utslagene av de ulike variablene gjelder også her når det er justert for andre variabler i modellene.



Figur 7. Koeffisientplot. Binarære logit: Gjennomsnittlige marginale effekter av eksponering for å være ekskludert på ulike områder.

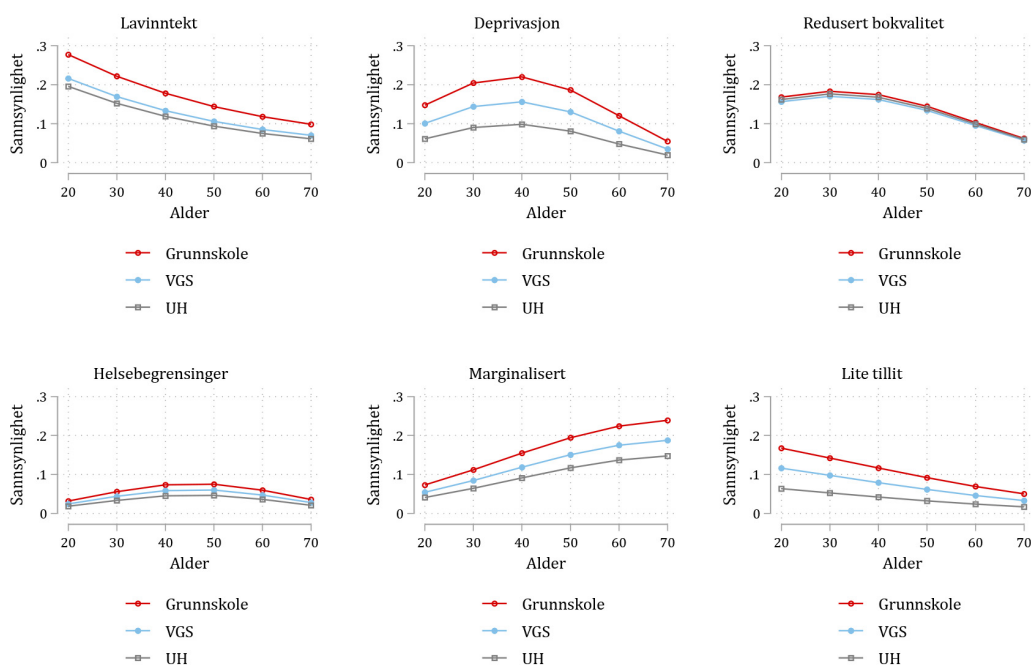
Risikoen for å være ekskludert øker på de fleste områdene jo lavere utdanning en har. For redusert bokkvalitet og helse er det ingen forskjeller ut fra utdanning. Arbeidsledige og uføre kommer på de fleste områdene dårligere ut enn de som er i fulltidsjobb. Et gjennomgående trekk er at personer som bor alene, kommer dårligere ut enn par med barn. Med unntak av dårlig helse gjelder dette også for eneforsørgere. Kjønnsforskjellene er ikke store. Den største forskjellen er at menn har noe høyere sannsynlighet for å være marginaliserte enn kvinner. Andre analyser som vi har gjennomført, viser at 72 prosent av eneforsørgere i vårt materiale er kvinner. Forskjellene mellom hushold handler dermed også om kjønn. Innvandrere, og særlig de som kommer fra Asia, Afrika og Latin-Amerika kommer dårligere ut enn de som er født i Norge.

Figur 8 viser at forskjellene når det gjelder hovedaktivitet, er mest markert når det gjelder lavinntekt, deprivasjon og dels også sosial marginalisering. Studenter er de som i størst grad har lavinntekt, mens arbeidsledige er de som er mest utsatt for å være depriverte. Forklaringen på disse forskjellene kan være at studenter har studielån, og at de også får økonomisk støtte fra sine foreldre, som gjør at deres levekår er bedre enn for andre grupper. Arbeidsledige er de som i størst grad er sosialt marginalisert, og uføre er de som har dårligst helse.

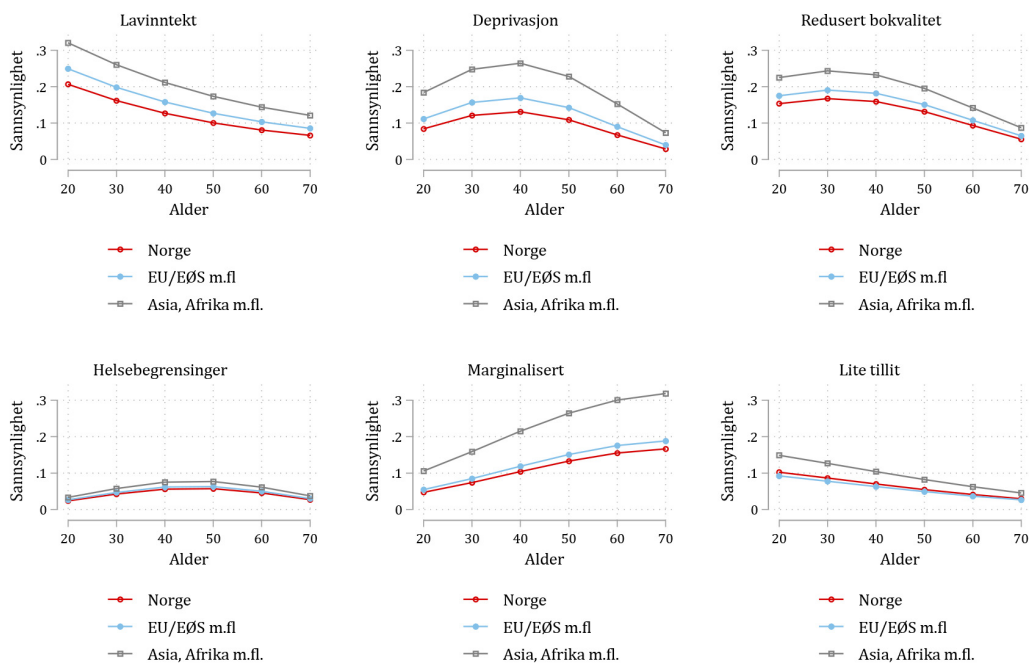


Figur 8. Predikert sannsynlighet for å være ekskludert etter status. Marginale effekter.

Figur 9 viser den predikerte sannsynligheten for å være ekskludert etter alder og utdanning. De som har grunnskole, har med unntak av bokkvalitet en større sannsynlighet enn andre for å være ekskludert på alle områdene. Sammenhengene og forskjellene varierer fra område til område. Det mest påfallende er i denne sammenhengen at mens det på de andre områdene er en generell tendens til at de eldste er minst ekskludert, øker sannsynligheten for å være marginalisert med økende alder. Dette kan ha sammenheng med at spørsmålene som er stilt, dreier seg om de har noen som kan hjelpe dem i ulike situasjoner. Mønstrene for landbakgrunn i figur 10 er like, men her er forskjellene mer markerte når det gjelder redusert bokkvalitet.



Figur 9. Predikert sannsynlighet for å være ekskludert etter alder og utdanning. Marginale effekter.



Figur 10. Predikert sannsynlighet for å være ekskludert etter alder og landbakgrunn. Marginale effekter.

Diskusjon

I denne artikkelen har vi tatt utgangspunkt i litteraturen om sosial eksklusjon og hypotesen om kumulative ulemper og satt disse opp mot teorien om risikosamfunnet og individualiseringshypotesen. Spørsmålet som vi har stilt, er om det er noen tendenser til at problemer hopper seg opp, og om dette i så fall handler om tradisjonelle risikofaktorer (utdanning, arbeidsmarkedsposisjon) eller nye risikofaktorer (husholdssituasjon, landbakgrunn).

Analysene viser at flertallet i Norge ikke er utsatt for eksklusjon, og i den grad folk er ekskludert, er det vanligst å ha problemer på ett område. Det er ikke sterke tendenser til at problemer hopper seg opp, men det er likevel rimelige klare tendenser til at de som har problemer på ett område, også er mer utsatt for å ha problemer på andre områder. Det gjelder særlig for inntektsfattigdom og deprivasjon. Sammenhengene på andre områder er middels sterke eller svake. Resultatene viser at både tradisjonelle og nye risikofaktorer medfører økt risiko for å bli rammet, og utslagene gjør seg spesielt gjeldende for lavinntekt og materiell deprivasjon.

Det er generelt vanskelig å teste de to perspektivene og de tilkoblede hypotesene, og hvordan en tolker funnene, vil avhenge av om en legger mest vekt på at «glasset er halvtomt eller halvfullt». At flertallet i befolkningen ikke er eksponert for å være ekskludert, at sammenhengene mellom ulike områder generelt ikke er sterke, og at det heller ikke er sterke tendenser til opphopninger, kan sees som en støtte for teorien om risikosamfunnet. På den annen side er det en ikke ubetydelig andel som har problemer, og problemer på ett område innebærer økt sannsynlighet for at en også har problemer på andre områder. Disse funnene støtter eksklusjonsperspektivet. Når en skal vurdere styrken på sammenhengene som er funnet, er det også et viktig poeng at en innenfor samfunnsvitenskapene sjelden finner sterke sammenhenger. At begge typer risikofaktorer har betydning, tilsier at begge perspektivene er begrensede, men også relevante.

Det kan være flere grunner til at opphopningstendensene ikke er enda sterkere. Det mest nærliggende er å se dette i sammenhengen med den høye levestandarden og høye yrkesaktiviteten vi har i Norge, kombinert med andre forhold som velferdsstaten og at fattigdommen ofte er temporær, og at vi ikke har problemer med slumområder og oppsamlinger av gettoer slik som en finner i andre land. Siden tilvarende funn er gjort i andre land, kan det være grunn til å tro at det også finnes andre forklaringer. I en studie fra Storbritannia basert på andre mål enn vi har, kommer Bradshaw og Finch (2003) også fram til at det ikke er noen sterke tendenser til opphopning. De peker på en rekke metodiske forklaringer på sine funn. Den mest relevante for vår studie er at når andelen som er ekskludert på ulike områder, er lav, og det er flere faktorer som virker inn på eksklusjonen på de enkelte områdene, vil overlappet være lite. En annen metodisk forklaring handler om hvor nært målene som blir studert, ligger. Hadde vi brukt variablene som inngår i deprivasjonsmålet som ulike indikatorer på sosial eksklusjon, ville hypotesen om kumulative ulemper fått sterkere støtte. Et interessant poeng er at mens resultatene ikke gir sterk støtte for hypotesen om kumulative ulemper, gir de støtte for den utbredte begrepsmessige enigheten i litteraturen om at sosial eksklusjon dreier seg om et flerdimensjonalt fenomen. Et flerdimensjonalt fenomen trenger ikke å gi seg utslag i at problemer hopper seg opp og rammer noen grupper i større grad enn andre, men hypotesen om kumulative ulemper, med tillegget om at marginaliserte grupper særlig blir utsatt for slike prosesser, tilsier at en vil forvente at dette vil gjøre seg gjeldende.

Formålet med vår studie har ikke vært å forsøke å estimere det totale omfanget av andelen som er utsatt for å være sosialt ekskludert. Studien illustrerer likevel noen av de utfordringene en står overfor dersom en skulle forsøke å lage et slikt anslag. For det første vil det alltid være et spørsmål om hvilke levekårskomponenter en skal ta med, og for det andre vil det være spørsmål om hvor grensene for å regne noen for å være ekskludert skal settes. Som vi har påpekt, er det grunn til å anta at flere av målene våre gir et for høyt anslag på andelen som er utsatt for å være ekskludert, og spesielt gjelder dette lavinntekt og deprivasjon. Hadde vi tatt med flere indikatorer på sosial eksklusjon, som arbeidsledighet og politisk og sosial deltakelse, ville anslaget på andelen som er sosialt ekskludert, blitt betraktelig høyere. Vi har gjennomført analyser hvor vi har inkludert politisk og organisatorisk aktivitet, som er en av dimensjonene som inngår i de kjente og mye siterte analysene til Burchardt et al. (1999). Totalt sett var 27,9 prosent i utvalget vårt utsatt for eksklusjon på dette området, og den totale andelen som ikke var ekskludert, sank fra 60 til 47 prosent. Variasjonen på dette området var i liten grad relatert til de risikofaktorene som inngår i våre analyser, noe som tilsier at det neppe finnes en generell forklaring på sosial eksklusjon. Et spørsmål i denne sammenhengen er om det er rimelig å regne 40 til 50 prosent av den norske befolkningen som å være sosialt ekskludert. Undersøkelser vi har gjennomført basert på Levekårsundersøkelsen i 2018, hvor det er med et spørsmål om i hvilken grad personer selv opplever at de er ekskludert, viser at på en 11-punktsskala fra 0 (ikke i det hele tatt) til 10 (helt ekskludert) svarte 57 prosent at de ikke i det hele tatt er ekskludert, og 78 prosent markerer 0–2 på skalaen (se også Hansen, 2023). Én prosent markerte at de følte seg totalt ekskludert fra samfunnet, mens 3 prosent markerte 7–10 på skalaen.

I likhet med andre studier som bruker tilsvarende data som vi gjør, gir datamaterialet vårt (surveydata, tverrsnittsanalyser) begrensede muligheter til å undersøke hvilke sosiale prosesser som fører til sosial eksklusjon, og hvilke handlingsmuligheter individer har. Analysene våre sier noe om sannsynligheten for å være ekskludert og om dette varierer med ulike kjennetegn, men de sier ikke noe om hvilke prosesser som leder til disse sammenhengene.

De fleste faktorene vi har studert, har et tilsvarende utslag på de områdene vi har studert, men utslagene er spesielt store for lavinntekt og deprivasjon. Gitt at teoriene vi har tatt opp, spesielt har vært testet i analyser av fattigdom, tilsier dette at det neppe finnes en generell forklaring på sosial eksklusjon. Resultatene for alder er interessant ved at utfallene er forskjellige for ulike områder. Disse resultatene viser at en konseptualisering av eksklusjon som noe som handler om enten tradisjonelle eller nye risikofaktorer, bør utfylles av et livsløpsperspektiv hvor alder og andre aspekter som kohort og historiske forhold bør bringes inn i analysene. Som tidligere påpekt står livsløpsperspektivet sentralt i den dynamiske fattigdomsforskningen. Selv om det finnes enkelte unntak (se for eksempel Dewilde, 2003), har livsløpsperspektivet i stor grad vært fraværende i litteraturen om sosial eksklusjon. Levekårsundersøkelsene gir muligheter til å studere historiske utviklingstendenser, og selv om panelene er begrenset, gir de også muligheter for å gjennomføre dynamiske analyser hvor en følger individer over tid.

Layte og Whelan (2002), som har kommet fram til mye av de samme konklusjonene som vi har gjort, dog med andre empiriske analyser, peker på at de politiske implikasjonene av funnene er at tiltak ikke bør rettes inn mot spesifikke grupper i samfunnet, men at de heller bør rettes mer bredt inn mot de enkelte problemområdene.

Referanser

- Anderson, B. (2006 [1983]). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso Books.
- Andress, H.J. & Schulte, K. (1998). Poverty risk and the life cycle: The individualization thesis reconsidered. I H.J. Andress (red.), *Empirical poverty research in a comparative perspective* (s. 331–356). Ashgate.
- Atkinson, R. & Da Voudi, S. (2000). The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities. *Journal of common market studies*, 38(3), 427–448. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00229>
- Bak, C.K. & Larsen, J.E. (2015). Social exclusion or poverty individualisation? An empirical test of two recent and competing poverty theories. *European Journal of Social Work*, 18(1), 17–35. <https://doi.org/10.1080/13691457.2013.878316>
- Bak, C.K. (2018). Definitions and Measurement of Social Exclusion. *Advances in Applied Sociology*, 8(5), 422–334. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025>
- Barstad, A. (2014). *Levekår og livskvalitet: vitenskapen om hvordan vi har det*. Cappelen Damm.
- Barstad, A. (2016). *Hopning av dårlige levekår. En analyse av Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2013*. Rapport 2016/32. Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, A. (2020). *Økonomi, helse og livskvalitet. En analyse av Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2017*. Rapport 2020/29. Statistisk sentralbyrå.
- Bask, M. (2011). Cumulative Disadvantages and Connections Between Welfare Problems. *Social Indicators Research*, 103, 443–464. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9711-7>
- Bask, M. (2016). Accumulation and Persistence of Welfare Problems over Time. *Social Indicators Research*, 125, 757–770. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0868-y>
- Beck, U. (1992). *Risk society*. Sage.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political Consequences*. Sage.
- Böhnke, P. (2004). *Perceptions of Social Integration and Exclusion in an Enlarged Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.eu.int>
- Böhnke, P. & Kohler, U. (2010). Well-Being and Inequality. I S. Immerfall & G. Therborn (red.), *Handbook of European Societies*. Springer.

- Böhnke, P. & Silver, H. (2014). Social exclusion. I A.C. Michalos (red.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (s. 6064–6069). Springer.
- Bradshaw, J., & Finch, N. (2003). Overlaps in Dimensions of Poverty. *Journal of Social Policy*, 32(4), 513–525. <https://doi.org/10.1017/S004727940300713X>
- Burchardt, T., Grand, J. & Piachaud, D. (1999). Social Exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy & Administration*, 33(3), 227–244. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00148>
- Byrne, D. (2005). *Social Exclusion*. (2. utg.). Open University Press.
- Dahl, E., Fløtten, T. & Lorentzen, T. (2008). Poverty Dynamics and Social Exclusion: An Analysis of Norwegian Panel Data. *Journal of Social Policy*, 37(2), 231–249. <https://doi.org/10.1017/S0047279407001729>
- Dalen, H.B. & Pettersen, A.M. (2021). *Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2021*. Notater 2021/23. Oslo-Kongsvinger. Hentet fra: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/levekars/artikler/levekarsundersokelsen-eu-silc-2020tema-friluftsliv-organisasjonsaktivitet-politisk-deltakelse-og-sosialt-nettverk>
- Dannefer, D. (2003). Cumulative Advantage/Disadvantage and the Life Course: Cross-Fertilizing Age and Social Science Theory. *Journal of Gerontology*, 58, 327–337. <http://dx.doi.org/10.1093/geronb/58.6.S327>
- Dewilde, C. (2003). A life-course perspective on social exclusion and poverty. *British Journal of Sociology*, 54(1), 109–128. <https://doi.org/10.1080/0007131032000045923>
- Fløtten, T. (2006). *Poverty and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A Comparative Study of Norway and Estonia*. Doctoral dissertation. Fafo-rapport 487.
- Fuchs, B. (2017). Risk factors of social assistance transitions: a case-control study for Germany. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 1(1), 714–728. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-11-2016-0123>
- Gardner, W., Mulvey, E.P. & Shaw, E.C. (1995). Regression Analyses of Counts and Rates: Poisson, Overdispersed Poisson, and Negative Binomial Models. *Psychological Bulletin*, 118(3), 392–404. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.3.392>
- Gordon, D. (2007). History and Development of Social Exclusion and Policy. I D. Abrams, J. Christian & D. Gordon (red.), *Multidisciplinary handbook of social exclusion Research*. <https://doi.org/10.1002/9780470773178>
- Halleröd, B. & Bask, M. (2008). Accumulation of Welfare Problems in a Longitudinal Perspective. *Social Indicators Research*, 88, 211–327. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9192-5>
- Halleröd, B. & Heikkilä, M. (1999). Poverty and social exclusion in the Nordic countries. I Me. Heikkilä, B. Hvinden, M. Kautto, S. Marklund & N. Ploug (red.), *Nordic Social Policy*. <https://doi.org/10.4324/9780203023778>
- Halvorsen, K. (2017). *Sosiale problemer: en sosiologisk innføring* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Hansen, H.-T., (2023). Feelings of being socially excluded: A matter of education, labour market situation, income, deprivation, or other things? *International Journal of Social Welfare*. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12594>
- Hansen, H.-T. (2021). Fattigdom. I S. Grønmo, A. Nilsen & K. Christensen (red.), *Ulikhet – sosiologiske perspektiver og analyser*. Fagbokforlaget.
- Horvei, M. S. (2021). *Opphopning av levekårsproblemer: En kvantitativ analyse av sosial eksklusjon basert på levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012–2018*. [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. Bergen Open Research Archive. <https://hdl.handle.net/11250/2767654>
- Iversen, G., Andersen, A.S, Ellingsæter, A.L. & Hansen, A. (1987). Levekår i Norge: Ulikhet, stabilitet og helhet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 28, 229–248.
- Katz, M. H. (2011). *Multivariable Analysis: A practical guide for clinicians and public health researchers*. (3. utg.). Cambridge University Press.
- Layte, R. & Whelan, C.T. (2002) Cumulative disadvantage or individualisation? A comparative Analysis of poverty risk and incidence, *European Societies*, 4(2), 209–233. <https://doi.org/10.1080/14616690220142790>
- Leisering, L. & Liebfried, S. (1999). *Time and Poverty in Western Welfare State. United Germany in Perspective*. Cambridge University Press.

- Levitas, R. (1996). The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony. *Critical Social Policy*, 46(16), 520. <https://doi.org/10.1177%2F026101839601604601>
- Levitas, R. (2000). What is social exclusion? I D. Gordon & P. Townsend (red.), *Breadline Europe. The measurement of poverty* (s. 357–384). The Policy Press.
- Levitas, R. (2005). *The inclusive society? Social Exclusion and New Labour* (2. utg.). ProQuest Ebook Central. <https://doi.org/10.1057/9780230511552>
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E. & Patsios, D. (2007). *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*. Department of Sociology and School for Social Policy, Townsend Centre for the International Study of Poverty and Bristol Institute for Public Affairs.
- Lister, R. (2020). *Poverty* (2. utg.). Polity Press.
- Lorentzen, T. & Dahl, E. (2021). Social assistance dynamics in Norway revisited: A two-decade prospective study of trajectories of young social assistance recipients. *International Journal of Social Welfare*. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12465>
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge University Press.
- Merton, R.K. (1968). The Matthew Effect in Science. *Science*, 159, 56–63. <https://doi.org/10.1126/science.159.3810.56>
- Mize, T.M (2019). Best Practices for Estimating, Interpreting, and Presenting Nonlinear Interaction Effects. *Sociological Science*, 6, 81–117. <https://doi.org/10.15195/v6.a4>
- Omholt, E.L. (2019) (red.). *Økonomi og levekår for lavinntektsgrupper 2019*. Rapporter 2019/33. Statistisk sentralbyrå.
- Parodi, G. & Sciulli, D. (2012). Introduction and Overview. I G. Parodi & D. Sciulli (red.), *Social Exclusion. Short and Long Term Causes and Consequences* (s. 1–17). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2772-9>
- Rasborg, K. (2020). *Ulrich Beck*. I H. Andersen & L.B. Kaspersen (red.), *Klassisk og modern samfundsteori* (6. utg., s. 753–778). Hans Reitzels forlag.
- Room, G. (1995). *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Policy Press.
- Sandvik, L. & Holseter, C. (2018). *Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2017*. Notater 2018/7. Statistisk sentralbyrå.
- Sandvik, L. & Revold, M.K. (2015). *Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2014*. Notater 2015/18. Statistisk sentralbyrå.
- Saunders, P. (2007). Social Exclusion: Challenges for Research and Implications for Policy. *The Economic and Labour Relations Review*, 19, 73–92. <https://doi.org/10.1177%2F103530460801900106>
- Saunders, P. (2008). Social Exclusion: Challenges for Research and Implications for Policy. *The Economic and Labour Relations Review*, 19(1), 73–92. <https://doi.org/10.1177/103530460801900106>
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concepts, Application, and Scrutiny*. Social Development Papers No. 1. Asian Development Bank.
- Silver, H. (2007). *The process of social exclusion: the dynamics of an evolving concept*. Chronic Poverty Research Centre (Working Paper).
- Silver, H. (2019). Social exclusion. *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 4419–4421.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin
- Tronstad, K.R., Nygaard, M. & Bask, M. (2018). *Accumulation of welfare problems among immigrants in Norway*. NIBR Report 2018:8. Oslo Metropolitan University.
- Vandecasteele, L. (2010). Live course risk or cumulative disadvantage? The structuring effect of social stratification determinants and life course events on poverty transitions in Europe. *European Sociological Review*, 27(2), 246–263. <https://doi.org/10.1093/esr/jch029>.

Vedlegg

Vedlegg 1. Poisson og negative binomisk modell for antall problemer.

	Poisson	Poisson	NegBin
	b	Exp(b)	Exp(b)
Alder (år)	-0.008***	0.992***	0.992***
Kvinne (=1, Mann=0)	-0.043	0.958	0.958
<i>Husholdningssituasjon</i> ^a			
Par u/barn	-0.038	0.962	0.962
Enslig	0.534***	1.705***	1.705***
Ene m/barn	0.860***	2.362***	2.362***
<i>Landbakgrunn</i> ^b			
EU/EØS mfl.	0.145***	1.155***	1.155***
Asia, Afrika mfl.	0.466***	1.593***	1.593***
<i>Utdanning</i> ^d			
Grunnskole	0.496***	1.642***	1.642***
VGS	0.216***	1.241***	1.241***
<i>Status</i> ^d			
Deltid	0.330***	1.391***	1.391***
Selv	0.324***	1.383***	1.383***
Arbeidsledig	0.936***	2.549***	2.549***
Pensjonist	0.394***	1.483***	1.483***
Ufør	1.089***	2.972***	2.972***
Student	0.674***	1.962***	1.962***
Annet	0.683***	1.979***	1.979***
År			
2017	-0.170***	0.844***	0.844***
2020	-0.078**	0.925**	0.925**
Konstant	-0.826***	0.438***	0.438***

Standard feil i parentes

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

a Referanse: Par med barn

b Referanse: Født i Norge

c Referanse: Universitet/høyskole

d Referanse: Heltidsansatt

Vedlegg 2. Binære logistiske regresjoner av sosial eksklusjon på ulike områder.
Gjennomsnittlige marginale effekter.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
VARIABLES	Lavinntekt	Deprivasjon	Bokvalitet	Dårlig helse	Marginalisert	Liten tillit
Alder (år)	-0.003*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.000** (0.000)	0.003*** (0.000)	-0.002*** (0.000)
Kvinne (=1, M=0)	0.002 (0.006)	0.017*** (0.006)	0.012** (0.006)	-0.002 (0.004)	-0.046*** (0.006)	-0.009** (0.005)
Par u/barn ^a	-0.028*** (0.007)	-0.025*** (0.007)	0.044*** (0.008)	0.004 (0.005)	-0.008 (0.008)	0.017*** (0.006)
Enslig ^a	0.140*** (0.008)	0.093*** (0.008)	0.065*** (0.008)	0.014*** (0.005)	0.037*** (0.009)	0.038*** (0.006)
Ene m/barn ^a	0.318*** (0.020)	0.198*** (0.018)	0.052*** (0.015)	0.005 (0.009)	0.033** (0.016)	0.046*** (0.013)
EU/EØS mfl. ^b	0.032*** (0.010)	0.027*** (0.009)	0.019** (0.010)	0.001 (0.007)	0.022** (0.010)	-0.010 (0.007)
Asia, Afrika mfl. ^b	0.074*** (0.013)	0.106*** (0.013)	0.056*** (0.013)	0.014* (0.008)	0.124*** (0.015)	0.023** (0.009)
Grunnskole ^c	0.065*** (0.008)	0.106*** (0.009)	0.006 (0.009)	0.023*** (0.005)	0.072*** (0.009)	0.072*** (0.007)
VGS ^c	0.014** (0.005)	0.047*** (0.005)	-0.006 (0.006)	0.011*** (0.004)	0.030*** (0.006)	0.036*** (0.004)
Deltid ^d	0.068*** (0.010)	0.066*** (0.010)	0.019* (0.010)	0.029*** (0.006)	0.003 (0.010)	0.004 (0.007)
Selvstendig ^d	0.137*** (0.018)	0.005 (0.013)	-0.006 (0.016)	0.008 (0.007)	0.013 (0.015)	0.016 (0.013)
Arbeidsledig ^d	0.218*** (0.025)	0.253*** (0.025)	0.066*** (0.023)	0.092*** (0.018)	0.117*** (0.025)	0.040*** (0.015)
Student ^d	0.145*** (0.019)	0.106*** (0.023)	0.046** (0.019)	0.070*** (0.014)	0.025* (0.013)	0.020 (0.014)
Pensjonist ^d	0.180*** (0.014)	0.200*** (0.015)	0.080*** (0.014)	0.276*** (0.018)	0.078*** (0.013)	0.112*** (0.013)
Ufør ^d	0.291*** (0.017)	0.113*** (0.014)	0.051*** (0.014)	0.036*** (0.011)	0.006 (0.016)	-0.011 (0.007)
Annet ^d	0.132*** (0.023)	0.145*** (0.023)	0.040* (0.023)	0.076*** (0.017)	0.034 (0.022)	0.035* (0.018)
2017 (=1, 2014=0)	-0.076*** (0.006)	-0.010 (0.006)	-0.008 (0.007)	-0.006 (0.004)	-0.025*** (0.007)	0.015*** (0.005)
2020 (=1, 2014=0)	-0.096*** (0.006)	0.004 (0.007)	0.020*** (0.007)	0.007 (0.004)	0.006 (0.007)	0.005 (0.005)
N	15,703	15,703	15,703	15,703	15,703	15,703

Note: dy/dx for kategoriske variabler er den diskrete endringen fra basisnivået.

Standard feil i parentes.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

a Referanse: Par med barn

b Referanse: Født i Norge

c Referanse: Universitet/høyskole

e Referanse: Heltidsansatt